

Van de biografie naar de biofictie?

Jan Willem Stutje over Hendrik de Man

Johnny Anthoons & Lode Hancké, respectievelijk eresecretaris en voorzitter van de Vereniging voor de studie van het werk van Hendrik de Man

Hendrik de Man is een denker met Europese allure en uitstraling. Zijn werk gaat bijna uitsluitend over het socialisme. Eerst een hardgekookt marxist evolueert hij onder invloed van zijn frontervaringen tijdens de Eerste Wereldoorlog naar een socialisme 'voorbij het marxisme', dat uitloopt op plansocialisme (*Het Plan van de Arbeid*, 1933). Zijn hoofdwerken zijn *The Remaking of a Mind* (1919), *De Psychologie van het Socialisme* (1926), *Opbouwend Socialisme* (1929), *De Socialistische Idee* (1933) en *Au delà du Nationalisme* (1946). Hij heeft het socialisme nieuwe en belangrijke denkkaders aangereikt in domeinen zoals arbeid, godsdienst, natie, cultuur en economie. De sfeer van zijn denken is gekenmerkt door wat hij eudemonie noemt, *the pursuit of happiness* in zijn theorie: 'Het socialistisch motief moet gelukkige mensen maken en arbeid moet vreugde schenken.' Arbeidsvreugde was het beginthema van zijn theoretische werk. Het 'hier en nu' primeert.

De Mans leven en werk zijn al in heel wat biografieën en studies aan bod gekomen, onder meer bij Peter Dodge, Adriaan M. van Peski, Mieke Van Haegendoren, Michel Brélaz, Dan White, Andreas Gatzemann en Tommaso Milani. Er zijn ook tal van artikels en scripties aan hem gewijd.

Als er dan een nieuwe biografie over De Man verschijnt, is het zeker uitkijken naar de nieuwe invalshoeken en bevindingen. Met *Hendrik de Man. Een man met een plan* heeft Jan Wil-

lem Stutje alvast heel wat tongen en pennen in beroering gebracht. Op 14 november 2018 beet *Knack* de spits af met een interview met Stutje, getiteld '*Hoe onoprecht kan een leven zijn.*' *Links en collaborateur: de fascistische trekken van socialistenleider Hendrik de Man*. Tal van andere media en opiniesites lieten zich evenmin onbetuigd en hadden er een boekbespreking en/of interview met Stutje voor over. En einde 2018 vond er een hele lezingentournee met de auteur plaats, in samenwerking met onder meer het Masereelfonds. Als we de publicaties en publieke activiteiten bij mekaar optellen, komen we uit op minstens twintig. In elk geval een spraakmakende biografie dus, die steunt op meer dan vier jaar werk en die mee mogelijk is gemaakt door het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek.

Dat de biografie goed is geschreven, kan ons op zich alleen maar verheugen. Zoals bekend is de auteur in het biografische genre niet aan zijn proefstuk toe. Zijn eerdere levensbeschrijvingen van Paul de Groot, Ferdinand Domela Nieuwenhuis en Ernest Mandel oogstten veel bijval en het lag enigszins voor de hand dat zulks ook met die van Hendrik de Man (1885-1953) het geval zou zijn. Vrijwel alle reacties vertonen een opvallende eensgezindheid. Eindelijk is over Hendrik de Man een biografie verschenen die hem op de juiste plaats zet, zijn machtsdrang ontsluit en op die manier ook de

meegaandheid van vorige biografen corrigeert. Ontluisterend en spectaculair maar tegelijkertijd weldoordacht, dat is de grondtoon.

Nochtans blijkt de lof voor de vorige biografie van Stutje, namelijk *Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1846-1919). Een romantisch revolutionair*, verschenen in 2012, niet unaniem. Dat Domela Nieuwenhuis daarin als een antisemiet wordt bestempeld, gaf hetzelfde jaar aanleiding tot een bijzonder kritische bespreking door de Nederlandse historicus Rudolf de Jong.¹ Volledigheidshalve citeren we zijn eindoordeel: 'Domela's vermeende antisemitisme is slechts één aspect van Stutjes biografie, helaas door hemzelf en de kritiek opgeblazen. Over de biografie zijn zeker een aantal positieve dingen te zeggen. Zo leest het boek als een trein. Toch moet ik zeggen dat er nogal wat beweringen in staan waarvoor hetzelfde geldt als voor het antisemitisme: Stutje slaat de plank mis!' ²

Stutje beschouwt ook Hendrik de Man als een antisemiet. Vandaar de belangwekkende vraag: is De Jongs kritiek – Stutje trekt verregaande conclusies uit onbenulligheden én is bevooroordeeld voor wie niet zijn denkrichting deelt – ook niet relevant voor *Hendrik de Man. Een man met een plan*?

Ons inziens is dat, jammer genoeg, inderdaad het geval. Om die indruk te onderbouwen besteden we eerst aandacht aan het uitgangspunt van Stutje, met name aan zijn kritische blik op

de autobiografische geschriften van De Man. Is eenzelfde kritische blik niet evengoed op zijn plaats als het gaat om Stutjes nieuwste biografie zelf? Om die reden staan we vervolgens stil bij de brongetrouwheid, het evenwicht in opbouw en opzet, de aandacht voor de historisch-maatschappelijke context, de tegenstrijdigheden binnen Stutjes narratief en het belang dat hij aan de *Wille zur Macht* hecht als ultieme motivatie van De Man.

Uitgangspunt: de autobiofictie

In zijn inleiding bij *Hendrik de Man. Een man met een plan* stelt Stutje zich uitermate kritisch op tegenover diens autobiografische geschriften. De gebiografeerde heeft immers niet minder dan drie autobiografieën gepubliceerd³, wat volgens Stutje verre van toeval is. Hij ontwaart er een teken van eigenbelang in. Heeft De Man niet telkenmale de waarheid willen herschrijven in dienst van het gewijzigde politieke klimaat?⁴ Om die indruk te staven, beroept Stutje zich op het gezegde van André Malraux, oud-communist, auteur en minister onder de Gaulle: 'De waarheid van een mens is in de eerste plaats wat hij verbergt.'⁵ De memoires zijn dus vooral bedoeld om de lezer op het verkeerde been te zetten. Stutje omschrijft ze als 'autbioficties', die weliswaar hun waarde hebben als inkijk in De Mans zelfbeeld, maar als feitenrelaas zoveel mogelijk terzijde moeten blijven: 'Ik heb de memoires niet geraadpleegd om te achterhalen wat De Man zich van zijn leven herinnerde, maar om te beoordelen hoe hij op specifieke momenten wenste dat hij werd herinnerd.'⁶

Volgens Stutje hebben de vorige biografen, Peter Dodge, Adriaan M. van Peski en Mieke Van Haegendoren, zich al te veel laten leiden door de opeenvolgende memoires van De Man zelf, met als gevolg dat ze, met name over de controversiële oorlogsjaren, een onvolkomen beeld hebben opgehangen. Hij kwam tot dezelfde bevinding omtrent het werk van de Zwitserse historicus Michel Brélaz. Die zou bovendien selectief zijn geweest in het openbaar maken

van stukken en zou ze in verminkte vorm, 'in zogenaamde samenvattingen', hebben overgeleverd.⁷

In zijn nawoord komt Stutje nog even terug op zijn uitgangspunt, met name na *Cavalier Seul* (1948) te hebben vergeleken met *Herinneringen/Après coup* (1941): 'De Man schreef zoals iedere autobiograaf vanuit een partijdig standpunt, maar had geen oog voor de balans tussen betrokkenheid en distantie; autobiografie werd al vlug autobiofictie.'⁸

Aangezien bronnenkritiek zeker voor memoires op haar plaats is, valt de aanname van Stutje niet meteen onredelijk te noemen. Toch roept ze op haar beurt andere, evenzeer intrigerende vragen op. Het risico te schrijven vanuit een partijdig standpunt en de balans tussen betrokkenheid en distantie uit het oog te verliezen is niet alleen de autobiograaf eigen. Hoewel minder voor de hand liggend is ook de biograaf er niet immuun voor. Heeft Stutje in *Hendrik de Man. Een man met een plan* steeds de balans tussen betrokkenheid en distantie in de gaten gehouden en geen belangrijke elementen in diens denken en handelen onvermeld gelaten? Heeft hij voldoende aandacht besteed aan de tijdsomstandigheden? En hoe wenste hij dat de lezer zich De Man zou herinneren? We kijken op de eerste plaats naar de manier waarop Stutje met zijn bronnen is omgesprongen.

Brongetrouwheid

Als een biograaf gedachten aanhaalt uit geschriften van de gebiografeerde, moet de lezer ervan op aan kunnen dat hij dat op een correcte en volledige manier doet. Dat houdt in dat de lezer eveneens, desnoods in geresumeerde vorm, kennis moet krijgen van alle nuances, relativeringen, commentaren en dergelijke meer, die de gebiografeerde zelf, in het bewuste geschrift, aan die gedachte heeft toegevoegd.

Nemen we als toetssteen het boek *The Remaking of a Mind. A Soldier's Thoughts on War and Reconstruction*⁹, dat uitermate van belang is om De Mans evolutie in aansluiting op de

Eerste Wereldoorlog te begrijpen. Stutje heeft er enkele beweringen en citaten aan ontleend, die we hieronder vermelden in de linkerkolom. De Mans formuleringen worden geresumeerd in de rechterkolom, samen met een besluit.

Volgens *Van Dale. Groot woordenboek der Nederlandse taal* betekent verminken in figuurlijke zin met betrekking tot een tekst, woorden of zinsneden 'door weglating zodanig veranderen dat de vorm of oorspronkelijke betekenis ernstig wordt aangetast'.⁹² Het is overduidelijk dat Stutje de bovenvermelde overwegingen van De Man verminkt heeft laten overkomen bij de lezer. Hij selecteert de zinnen met een – in de ogen van het hedendaagse publiek – hoge spektakelwaarde. De context, waarin De Man tot die gedachten is gekomen en diens kapitale nuances, laat hij weg. Ook wanneer Stutje geen zinnen uit *The Remaking of a Mind* parafraseert, geeft hij aan De Mans ideeën een betekenis en gevoelswaarde die geenszins zo bedoeld zijn.

Het resultaat van dergelijke framing is dat de complexe gedachtewereld van De Man wordt teruggebracht tot de meest ongunstige lezing die mogelijk is. Op die manier komt de gebiografeerde er wel heel bekaaid af. Wie *The Remaking of a Mind* niet zelf ter hand neemt, zal na lezing van Stutjes biografie wel moeten beamen dat De Man geen vijand van de oorlog was, dat hij pacifisten van alle slag minachtte, genoeg beleefde aan het doden van mensen, foeterde op Joden en bolsjewisten en democratisch zelfbestuur maar niets vond. Karikaturale voorstellingen die al trekken bevatten van de latere autocraat en collaborateur.

Maar de toets van de brongetrouwheid heeft Stutje niet doorstaan. Dat is erg jammer, aangezien hij eveneens niet-gepubliceerde bronnen heeft aangeboord, die voordien niet raadpleegbaar waren en die de doorsnee lezer niet snel zal kunnen verifiëren. We denken hier aan archiefdocumenten bij de Staatsveiligheid. In het licht van onze bevindingen blijft de getrouwheid waarmee Stutje met die bronnen is omgesprongen, twijfelachtig tot bewijs van het tegendeel.

Jan Willem Stutje

in *Hendrik de Man*.

Een man met een plan

'Op de keper beschouwd was De Man geen vijand van de oorlog. Hij beschouwde alle ethische geboden die de mens beletten zich een vorm van maatschappelijke organisatie te kiezen "the best adapted to the fulfilment of his needs" en "the fittest to survive", als onverenigbaar met sociale vooruitgang. Noodzakelijk was "een voortdurende strijd tussen individuen, klassen, stammen, naties, en rassen over conflicterende belangen en idealen". Oorlog, betoogde hij in *The Remaking of a Mind*, was een motor van vernieuwing die hielp de maatschappij, de cultuur en de moraal te verbeteren.

Met begrippen als "de strijd om het bestaan" en "het overleven van de sterkste" toonde De Man zich, hoewel het woord niet viel, een aanhanger van het sociaal darwinisme, een door de combinatie van determinisme, voluntarisme en moralisme populaire denkwijze aan het begin van de twintigste eeuw.¹⁰

Hendrik de Man

in *The Remaking of a Mind*

'Tegenover de oorlog sta ik niet onder alle omstandigheden even afwijzend als de ethische of christelijke pacifisten ("niemand mag een ander doden") van het tolstojaanse type.¹¹ Een gezonde ethiek moet de mensheid tot "het goede leven" in staat stellen, wat enkel door sociale vooruitgang te realiseren valt. Nu is sociale vooruitgang geen lineair, maar een dialectisch proces dat steunt op een voortdurende strijd tussen individuen, klassen, stammen, naties en idealen.¹² In die zin vormen oorlogen een factor naast raciale, sociale en godsdienstige conflicten.¹³

Evenwel kunnen we ons een toestand inbeelden waarin de mensheid zal zijn ontsnapt aan het lijden en de offers waarmee het dialectische proces gepaard is gegaan.¹⁴ Op die mogelijkheid heeft Karl Marx geïndiceerd, toen hij het had over "de sprong van het rijk der noodzaak naar het rijk der vrijheid". We zijn evenwel nog veraf van dat ideaal, aangezien we pas de wetten hebben ontdekt die ons sociale leven en de conflicten beheersen.¹⁵ Als het gaat om de betrekkingen tussen naties of staten, zullen we misschien ooit oorlog geleidelijk kunnen vervangen door arbitrage en verzoening.¹⁶ Ook als conflicten of oorlogen niet overbodig of onmogelijk te maken zijn, kunnen we wel vreedzaam een internationaal hof van justitie oprichten om het effectieve beroep op geweld te voorkomen.¹⁷

Besluit: De Mans analyse is inderdaad verwant met sociaaldarwinistische opvattingen ('vooruitgang berust op strijd') en getuigt bovendien van een historicisme, in die zin dat De Man in de sociale geschiedenis een dialectische wetmatigheid aan het werk ziet. Zoals Stutje suggereert, is hij in dat opzicht een kind van zijn tijd. Het ideaal dat De Man voor ogen staat, is evenwel een wereld zonder strijd. Welke sociaal darwinist rekent uiteindelijk op internationale arbitrage om de conflicten tussen staten of naties op vreedzame wijze te voorkomen of beslechten?

Jan Willem Stutje

'Voor tegenstanders van de oorlog, in het bijzonder voor pacifisten van het tolstojaanse slag, had hij geen goed woord over: "melk en water pacifisten, blatende lammeren in een wereld vol vraatzuchtige wolven". "Door de motieven van de strijdende partijen in diskrediet te brengen [...], deden ze hun eigen zaak meer kwaad dan welke voorstander van oorlog en militarisme ook".¹⁸

Hendrik de Man

'Het "rijk der vrijheid" is de ultieme doelstelling van drie grote krachten, namelijk het christendom versus het menselijke individu, de democratie en het socialisme, respectievelijk versus de politieke en sociale levensomstandigheden.¹⁹ Maar tot nader order zitten we nog steeds in het "rijk der noodzaak" en is elke poging om de wetten van dat rijk te negeren tot mislukken gedoemd; dat laatste is het geval wanneer aan individuele actoren ethische richtlijnen worden opgelegd ongeacht de omstandigheden waarin ze leven en waarop ze zelf geen vat hebben.²⁰ We leven nu eenmaal in een wereld waarin het menselijke handelen nog steeds wordt geregeerd door materieel-economische tegenstellingen tussen klassen en staten.²¹ Zij die het einde van bloedvergieten tot ideaal hebben, dienen niettemin hun toevlucht tot bloedvergieten te nemen, als enig middel om het ideaal dichterbij te brengen. Ik denk aan de Franse revolutionairen die de jonge republiek verdedigden in 1792, de Amerikanen die hun vrijheid bevochten in de burgeroorlog en al diegenen die zich in 1914 en 1917 teweestelden tegenover de Duitse agressie.²² Gaan we af op de resultaten, dan hebben die ijverars voor de vrede, die voor hun idealen hebben gevochten, meer gedaan voor een toestand van "nooit meer oorlog" dan de melk- en waterpacifisten, blatende lammeren in een wereld vol vraatzuchtige wolven.²³

Door aan de kant te blijven staan, hebben ethische pacifisten hun eigen zaak meer kwaad berokkend dan welke voorstander van oorlog of militarisme ook.²⁴ Ik onderscheid mijn pacifisme van dat van de ethische pacifisten. Dat onderscheid berust niet zozeer op een discrepantie in het denken, maar veeleer op een tegenstelling qua temperament. Met mijn natuurlijke dadendrang en strijd lust was ik als pacifist gedoemd ofwel een fanatieke gewetensbezwaarde te worden, ofwel een kruisvaarder tegen het Pruisische militarisme.²⁵ Ik verklaar mijn keuze voor het tweede door mijn historische opleiding en Vlaamse zin voor realisme'.²⁶

Besluit: De Man noemt zichzelf een pacifist, maar sluit het gebruik van geweld niet uit als dat het enige middel blijkt te zijn om de vrede te bereiken.

Jan Willem Stutje

'Hij hield zijn emoties bewust verborgen voor de manschappen. Dat gold voor de gevoelens van angst, [...] voor de gevoelens van affectie [...]. En het gold voor de gevoelens van extase: "the joy in killing", het immense genoegen dat een voltreffer verschafte, inclusief de aanblik van krijsende slachtoffers en door de lucht vliegende lichamen, armen en benen. "Ik moest mezelf toegeven dat het een van de gelukkigste momenten van mijn leven was".²⁷

Hendrik de Man

'Zowel de "joy in killing", een instinct van een laag moreel gehalte, als het combattieve heroïsme, een hoge ethische impuls, zijn terug te voeren tot gevechtsinstincten die we van onze voorouders, de krijgers en jagers, hebben geërfd.²⁸ De oorlog heeft jammer genoeg ook het oude sluimerende instinct om te vernietigen en te doden, doen herleven.²⁹ Tegenover dat instinct dacht ikzelf immuun te zijn totdat ik betrokken raakte in een mortierengevecht aan het front. Toen ik na een voltreffer van eigen hand lichamen en lichaamsdelen door de lucht zag vliegen en het gekrijs van de slachtoffers hoorde, moest ik aan mezelf bekennen dat die voltreffer één van de gelukkigste momenten in mijn leven was.³⁰ Ik zou zelfs van vreugde hebben gehuild en mijn frontmaker naast me hebben gekust, mocht ik me louter door mijn opwinding hebben laten leiden.³¹

Echter, zodra ik de beestachtigheid van die vreugde inzag, voelde mijn geweten zo'n brandende schaamte dat de indruk daarvan waarschijnlijk minstens even duurzaam zal zijn als die van het incident waardoor ze was veroorzaakt.³² Ik heb een aantal vrienden die hetzelfde hebben ervaren, maar weet dat, in de meerderheid van de gevallen, de extase van het doden, niet dergelijke gevoelens van berouw heeft opgeleverd.³³ Wie moet zich niet verontrust voelen door het feit dat de oorlog bij de massa's soldaten die er deel aan namen, veeleer bruten dan helden heeft gemaakt?³⁴ Het beest in de mens loslaten, dat is een gevaar dat des te meer te vrezen valt, mochten de geallieerde overwinnaars de overwinning misbruiken, de idealen vergeten waarvoor een generatie zichzelf heeft opgeofferd, en de hoop op een betere wereld verraden, die ze bij de massa's hebben gewekt'.³⁵

Besluit: De Man geeft toe aan het front het instinct 'joy in killing' te hebben ervaren, maar hoe dan ook niet zonder wroeging. Hij is er bijzonder beducht voor dat het genoemde instinct na de oorlog niet meer te beteugelen valt bij diegenen die eraan hebben deelgenomen.

Jan Willem Stutje

'Al in 1919 foeterde hij dat de bolsjewieken bij de Jood te rade gingen. Als Vlaming die geworteld was in een concrete nationale realiteit, en die zich daarvan bewust was, keek hij neer op wat hij het abstracte en kosmopolitische Joodse denken noemde.'³⁶

Hendrik de Man

De Man onderkent zowel bij de Duitsers als bij de Joden een aanleg voor abstract denken.³⁷

'De bolsjewistische beweging vindt haar oorsprong niet in een gebrekkige logische ontwikkeling, maar in feitelijke omstandigheden.³⁸ Het Joodse ras wil ik zeker niet verantwoordelijk stellen.³⁹ Zeggen dat de bolsjewistische doctrine praktisch enkel door Joden wordt aangehangen of dat er geen Joden te vinden zijn bij de socialisten die zich aan de kant van de Entente

hebben geschaard, is helemaal verkeerd.⁴⁰ Als kosmopolitisch element “par excellence” vormen de Joden wel een bijzonder gunstige rekruteringsbasis voor het bolsjewisme en andere internationalistische doctrines, maar het zou verkeerd zijn om dat louter toe te schrijven aan raciale factoren.⁴¹

Besluit: De Man meent dat de Joden wel een bijzonder gunstige rekruteringsbasis zijn voor het bolsjewisme, maar schrijft dat toe aan hun kosmopolitische oriëntatie, niet aan hun ras. Die mening zet hij overigens op een veeleer constaterende toon uiteen; met dat foeteren valt het dus wel mee. Hetzelfde geldt voor zijn bevinding omtrent de aanleg voor abstract denken van zowel Duitsers als Joden.

Jan Willem Stutje

‘In de tweede plaats bleek des te scherper dat De Man het socialisme altijd als een socialisme van bovenaf had beschouwd [...]. Het socialisme was in zijn ogen nooit een daad van zelfbevrijding geweest, ook niet toen hij zich nog een marxist noemde [...]. “Het idee van zelfbestuur van de massa’s is in letterlijke zin een mythe”, noteerde hij in *The Remaking of a Mind*.’⁴²

Hendrik de Man

‘Democratie is een ideaal dat uiteindelijk zal leiden tot het zelfbestuur van de mensheid in haar geheel; ze is op zijn minst het enige instrument waarmee zo’n zelfbestuur vrijelijk en bewust valt te bereiken.’⁴³

In de praktijk is zelfs binnen de democratische legers van de Entente enkel bij een minderheid sprake van een bewuste en verlichte erkenning van hogere motieven.⁴⁴ Maar door dat te beseffen, zondigen we niet tegen de geest van de democratie.⁴⁵ De zaak van de democratie zou beter worden gediend door de erkenning dat het idee van zelfbestuur van de massa’s in letterlijke zin een mythe is.⁴⁶ In geen enkele democratische staat is er meer dan een minderheid die echt belang opbrengt voor de publieke zaak; meerderheden zijn de instrumenten via welke minderheden regeren.⁴⁷ Op die manier lijkt een democratie op alle voorgaande, niet-democratische regeringsvormen.⁴⁸

Nochtans zijn er drie belangrijke verschillen.⁴⁹ Ten eerste is in een democratie de regerende minderheid groter qua omvang dan in welke autocratie of oligarchie dan ook. Ten tweede kan die minderheid haar toevlucht niet nemen tot fysieke dwang en is ze aangewezen op de gewone middelen om de publieke opinie te overtuigen. En ten derde leiden de noodzaak om gewone middelen te gebruiken en de competitie tussen diverse bewegingen en meningen ertoe dat de kwantiteit én de kwaliteit van diegenen die als burger meedenken over het bestuur, alleen maar kunnen toenemen. Dat laatste maakt de democratie superieur aan andere regeringsvormen, want ze kan zichzelf voortdurend verbeteren. De grote waarde van de bestaande democratie bestaat niet hierin dat ze gelijkstaat aan zelfbestuur van allen door allen, wel dat ze de enige weg is om uiteindelijk het volk zichzelf te laten regeren met zoveel mogelijk van zijn leden die daartoe in staat zijn.⁵⁰ In afwachting daarvan moeten we evenwel erkennen dat in elke bestaande democratie de publieke opinie wordt aangestuurd door een heersende minderheid.’⁵¹

Besluit: Ook hier maakt De Man een duidelijk onderscheid tussen werkelijkheid en ideaal. Democratie is een beweging die uiteindelijk moet leiden tot een regering van allen door zoveel mogelijk van die allen.

Opbouw en opzet

Op welke wijze is in *Hendrik de Man. Een man met een plan* de aandacht verdeeld over de verschillende levensfasen en -aspecten van de gebiografeerde?

In het leven van De Man vormt het jaar 1933 min of meer een cesuur tussen de denker en de politicus. De jaren als politicus hebben de bovenhand gekregen op die als denker, waardoor de biografie, in een omschrijving die Stutje zelf

aan De Man heeft ontleend, ‘lopsided’ of scheef hangend en ongebalanceerd uitvalt. Dat komt niet enkel kwantitatief tot uiting, maar ook kwalitatief. De late jaren 1930 en beginjaren 1940 zuigen heel wat aandacht naar zich toe en worden gebruikt om begrippen bij De Man te duiden, ook wanneer hij die tevoren in een heel andere betekenis heeft gebezigd. Stutje wijst weliswaar een oorzakelijk verband, à la Zeev Sternhell, tussen het afscheid van het marxisme

enerzijds en het omhelzen van het nationaalsocialisme anderzijds, van de hand.⁵³ Toch ziet hij lange lijnen in De Mans evolutie. Die lijnen lijkt hij bovendien te bekijken vanuit een specifiek gezichtspunt, met name door de blik af te wenden van De Mans ervaringen tijdens de Eerste Wereldoorlog en van zijn theoretische vernieuwingen in aansluiting daarop. Stutjes perspectief is veeleer gericht op de Tweede Wereldoorlog. Hij legt de focus op facetten en termen die potentieel als voedingsbodem konden dienen voor de controversiële stellingnamen van De Man tijdens de beginjaren 1940. Op die manier werpen die jaren al vele jaren voordien hun schaduw vooruit.

Ook besteedt Stutje weinig aandacht aan het theoretische werk van De Man en bespreekt hij zijn verdiensten op dat vlak veeleer oppervlakkig. Aldus verneemt de lezer van de 21e eeuw zo goed als niets over de *Gesinningsmotive* of de motievenleer van De Man. In zijn *Psychologie van het Socialisme* heeft De Man die leer als volgt verwoord: 'Het middel voert slechts dan tot het doel, als het zich voedt met hetzelfde motief, waaruit de voorstelling van het doel ontstaan is [...]. Door een slecht middel – het deelnemen aan de oorlog – is een goed doel – de overwinning van de oorlog – niet te bereiken. Evenmin kan men de vrijheid door het despotisme, de democratie door de dictatuur, de geweldloosheid door het gebruikmaken van geweld verwezenlijken.'⁵⁴

De vredeswil van De Man was inderdaad 'de grote hartstocht' van zijn leven. Want aan de Eerste Wereldoorlog had hij een grote desillusie overgehouden. Het feitelijke gedrag van de overwinnaars stemde immers helemaal niet overeen met de verheven idealen (*to make the world safe for democracy*) waarvoor de oorlog was gevoerd. Al tien weken na de wapenstilstand sprak De Man zich uit tegen 'de punitieve vrede van Versailles'. Voortaan zou hij geen geloof meer hechten aan een ideologische oorlog. In 1926 kaderde hij die oriëntatie ondubbelzinnig in zijn motievenleer in: 'De oorlog is even onpraktisch geworden als hij onethisch is'.⁵⁵ Er kan geen sprake zijn van een voorwendsel om het nazisme te sparen. Immers, in 1928 – toen er nog lang geen sprake was van een

machtsovername door Hitler – vormde de absolute strijd tegen oorlog en militarisme het allereerste punt op de conferentie van Huppenheim. In 1939 bleek De Mans pacifisme de bodem te zijn voor zijn steun aan de Belgische onafhankelijkheids- en neutraliteitspolitiek. 'Neutraliteitspolitiek is vredespolitiek', zo bevestigde hij in *Leiding*, het tijdschrift van de BWP.

Het is een raadsel waarom die evidente preoccupatie van De Man bij Stutje van de radar is verdwenen. Mocht hij ze wel hebben vermeld, dan zou dat ongetwijfeld afbreuk hebben gedaan aan zijn framing dat De Man, op de keper beschouwd, geen vijand van de oorlog was. Nochtans had Stutje dan evengoed uitspraken met spektakelwaarde kunnen aanhalen. Zo bleek De Man ook nog in 1934 gewonnen te zijn voor een herziening van het verdrag van Versailles: '*A ceux qui demanderaient si cela signifie la paix avec Hitler, je répondrais que la paix avec Hitler vaut mieux que n'importe quelle guerre.*'⁵⁶

Omdat Stutje De Mans grote werken niet inhoudelijk onderzoekt, neemt hij zijn toevlucht tot sloganeske termen als 'nationalistisch', 'autoritair' en 'corporatistisch'. Die termen worden niet toegelicht op de manier die De Man heeft bedoeld. De manier waarop hun betekenis bij hem is geëvolueerd, komt evenmin aan bod.

De historisch-maatschappelijke context

Een biograaf moet de gebiografeerde in zijn tijd plaatsen, tussen tijdgenoten die in dezelfde groep zitten, en ook de tijdsomstandigheden die invloed hadden op bepaalde keuzen, duidelijk maken.⁵⁷ Die invalshoek kan helpen de genoemde keuzen beter te begrijpen en heeft uiteraard niet tot doel ze te vergoelijken.

We bespraken hierboven al de verschillende reacties die de werking van het parlementaire regime tijdens de jaren 1930 heeft teweeggebracht en die Stutje niet duidelijk heeft onderscheiden. Ook in zijn relaas over koning Leopold III en de Belgische onafhankelijkheids- en neutraliteitspolitiek laat hij enkele steken vallen.

In de Belgische geschiedenis heeft de feitelijke rol van de monarchie een lange weg afgelegd.

De facto was die aanvankelijk veel uitgebreider dan het adagium *'the right to be consulted, to encourage and to warn'* van de Britse essayist Walter Bagehot, met name op het gebied van de openbare werken, de buitenlandse en koloniale politiek, en op het gebied van de defensiepolitiek en het opperbevel van het leger.⁵⁸ De koning zat ook vele malen zelf de ministerraad voor en dat was zeker nog het geval onder Albert I, de voorganger van Leopold III. Tijdens de Eerste Wereldoorlog had Albert I zelf het opperbevel van het leger opgeëist – zonder daarbij een ministeriële medeondertekening te dulden! –, had hij een Belgische neutrale koers bepleit, was hij bij zijn troepen gebleven en had hij bovendien buiten de regering om geijverd voor een compromisvrede met Duitsland. Albert I wilde het bloed van zijn soldaten sparen en zag geen heil in geallieerde offensieven die op een catastrofe uitliepen.⁵⁹ En aan het begin van de jaren 1930 toonde ook hij zich grimmig over de onmacht van regering en parlement en werd in zijn omgeving onder meer gedacht aan een *'prééminence royale'*.⁶⁰

Leopold III heeft inderdaad blijk gegeven van een optreden dat wij vandaag moeilijk anders dan als 'autoritair' of 'antidemocratisch' kunnen bestempelen. In de ogen van de tijdgenoten hoefde dat nochtans niet noodzakelijk het geval te zijn. Hij spiegelde zich aan een traditie en een voorbeeld – zijn vader – die hij niet zelf in het leven had geroepen. Bijgevolg is het verkeerd te suggereren dat met zijn eedaflegging in 1934 plots een autoritaire koning aantrad, zoals Stutje doet.⁶¹

Als Stutje de Belgische onafhankelijkheids- en neutraliteitspolitiek bespreekt, gaat hij voorbij aan de nawerking van de Eerste Wereldoorlog bij de tijdgenoten. Die oorlog was immers de eerste totale oorlog. Tijdens de jaren 1930 lag de Eerste Wereldoorlog nog vers in het geheugen. In het licht van de groeiende internationale spanningen bood de Belgische onafhankelijkheid of neutraliteit voor velen het laatste sprankeltje hoop om buiten de wereldbrand te blijven. Achteraf bekeken uiteraard naïef. Stutje ziet over het hoofd dat die factor weleens van enige betekenis zou kunnen zijn. Als Leopold III en De Man zich voor een

onafhankelijkheids- of neutraliteitspolitiek uitspreken, vermoedt hij enkel een heimelijk ontzag voor de Duitse zaak.⁶²

Tegenstrijdigheden

In *Hendrik de Man. Een man met een plan* vallen enkele tegenstrijdigheden op.

Op p. 111 beweert Stutje dat De Mans 'pleidooi voor een nationalistische autoritaire staat dicht in de buurt [kwam] van de maatschappijorde die Hitler voor ogen stond'. Op p. 197 daarentegen luidt het dat De Mans socialisme 'van het totalitaire fascistische antwoord op de economische depressie voorlopig nog ver verwijderd bleef, al raakte De Man als gezegd wel onder de indruk van bepaalde aspecten, zoals het corporatisme en sterk leiderschap'.

Op p. 152 betwijfelt Stutje of *De socialistische idee* en andere boeken van De Man in 1933 op de nazibrandstapels zijn beland. Hij voert aan dat die niet op de lijsten van de schadelijke, ongewenste geschriften voorkwamen en dat er na de Tweede Wereldoorlog nog honderden exemplaren voorradig waren. Op p. 166 is die twijfel plots in een zekerheid omgeslagen: 'Hoe het De Mans boeken verging, weten we inmiddels: ze bleven buiten de brandstapel.' Maar een sluitend bewijs dat De Mans boeken wel degelijk niet verbrand zijn, ontbreekt.

Op p. 268 beschouwt Stutje de collaboratie van De Man als 'niet per se ingegeven door individuele eigenaardigheden, door opportunisme, zucht naar zelfverrijking of door machtswellust'. Het nawoord van het boek sluit daar enigszins bij aan: 'De Man was een man met vele gezichten. Die onder één noemer brengen levert nietszeggende abstracties op. Het voert ofwel tot een essentialisme dat weinig verheldert omdat het historische proces dat wordt samengevat, te lang en te tegenstrijdig is, ofwel tot niet meer dan een willekeurige greep uit een veelheid van identiteiten, waarnaast andere dan vanzelf als vals of bijkomstig afsteken [...]. Syntheses of selectieve kwalificaties doen De Man geen recht. De "ware" Hendrik de Man heeft niet bestaan.'⁶³ Die overwegingen zijn beslist waardevol. Alleen haalt Stutje ze zelf in de daaropvolgende alinea weer onderuit: 'De vraag dringt zich op of Hendrik de Man zichzelf met zijn niets ontziende en

in de collaboratie ontspoorde *Wille zur Macht* niet alleen als politicus maar ook als theoreticus de das omdeed.⁶⁴

Reductionisme

Ondanks de verschillende invalshoeken van waaruit De Mans leven kan worden bekeken, was zijn machtswil volgens Stutje zonder meer doorslaggevend. Die conclusie sluit aan bij de algemene teneur van het boek, want Stutje legt bijna systematisch het verband met De Mans neiging tot opportunisme en eigenbelang. Het is ook om die reden dat Marc Reynebeau de biografie spectaculair heeft genoemd: 'Stutje slaagt erin om de logica te vinden in wat er op het eerste gezicht uitziet als een reeks vergissingen of contradicties, of als opportunisme of verraad. Hij ziet het streven naar macht als De Mans centrale motivatie.'⁶⁵ Blijkbaar heeft Stutje niet kunnen weerstaan aan de verleiding om een complexe werkelijkheid tot één alomvattende verklaring terug te brengen. Daarmee is uiteraard de vraag naar de geloofwaardigheid van een dergelijk reductionisme niet opgelost.

Het is meer dan jammer dat Stutje zijn reserves tegen een essentialistische aanpak niet al in de inleiding heeft geformuleerd en daadwerkelijk als uitgangspunt van zijn studie heeft gehanteerd. Dat zou hem in staat hebben gesteld om de machtswil van De Man als hypothese af te wegen tegen andere pogingen tot ultieme verklaring. Immers, daaraan was er binnen het bestaande onderzoek geen gebrek. Zo schreef de Amerikaan Peter Dodge al in 1966: *'To be sure all his judgments were products of the same impulses, those that had brought him to devote his life to the cause of socialism [...]. It was in this spirit that he castigated the complacent political liberalism that he found that many of his fellow-socialists had absorbed, for he identified this outlook as a disastrous accommodation to the status quo.'*⁶⁶ In 1974 voegde Hendrik Brugmans daaraan toe: 'Men kan hem koppigheid verwijten en eenzijdigheid, maar in geen geval laaghartig opportunisme [...]. Dadendrang was het, meer dan ambitie, behoefte om historisch werkzaam te zijn in een noodzakelijke ontwikkeling – ook met gevaarlijke, ja, verkeerde middelen.'⁶⁷

Pas in zijn nawoord oppert Stutje hoe dicht in die jaren 'het goede' en 'het kwade' naast elkaar stonden.⁶⁸ Maar in werkelijkheid laat Stutje die tragiek bij De Man schieten, omdat hij enkel de *Wille zur Macht* als diens enige plan ziet. Waarom was het niet mogelijk om bij De Man in de beginjaren 1940 een tegenstelling te onderkennen tussen enerzijds de gevaarlijke, verkeerde middelen waarover Brugmans het had en anderzijds het opnemen van verantwoordelijkheid en het ijveren voor sociale verandering, in omstandigheden die zich daartoe helemaal niet leenden of illusoir bleken te zijn?

Besluit

Er zijn meerdere redenen om *Hendrik de Man. Een man met een plan* als een biofictie te beschouwen. Stutjes omgang met de bronnen is ronduit problematisch te noemen. Maar ook de wijze waarop hij zijn studie heeft geconcipeerd, de terminologie heeft geïnterpreteerd, de historische context heeft bekeken en het denken en doen van de gebiografeerde tot één centraal motief heeft teruggebracht, is uitermate betwistbaar. Zijn werkwijze heeft uiteindelijk slechts een verminkt, eendimensionaal en dus gefictionaliseerd levensverhaal opgeleverd.

1 Rudolf de JONG, 'Was Domela antisemiet? Biograaf Jan Willem Stutje slaat de plank mis!'. In: *De AS 180*, 40, 180(winter 2012), pp. 44-57, https://www.tijdschrift-de-as.nl/documenten/de_AS_180.pdf. Laatst geraadpleegd op 17/01/2019.

2 Rudolf de JONG, 'Was Domela antisemiet? [...]', p. 57.

3 Het gaat meer bepaald om *Herinneringen of Après coup* (Antwerpen/Arnhem, 1941), *Cavalier seul* (Genève, 1948) en *Gegen den Strom* (Stuttgart, 1953).

4 Jan Willem STUTJE, *Hendrik de Man. Een man met een plan*, Kalmthout: Polis, 2018, pp. 14-15, 29.

5 Jan Willem STUTJE, *Hendrik de Man. [...]*, p. 15.

6 Jan Willem STUTJE, *Hendrik de Man. [...]*, p. 15.

7 Jan Willem STUTJE, *Hendrik de Man. [...]*, pp. 12-14.

8 Jan Willem STUTJE, *Hendrik de Man. [...]*, p. 402.

9 Het werk is verschenen in New York bij Charles Scribner's Sons en in Londen bij Allen & Unwin en beschikbaar via de weblog van de Vereniging voor de studie van het werk van Hendrik de Man. Op: <https://hendrikdeman.files.wordpress.com/2018/06/remaking-of-a-mind-c.pdf>.

- 10 Jan Willem STUTJE, *Hendrik de Man* [...], p. 63.
- 11 Hendrik De MAN, *The Remaking of a Mind. A Soldier's Thoughts on War and Reconstruction*, New York, 1919, p. 13.
- 12 *The Remaking of a Mind* [...], p. 13.
- 13 *The Remaking of a Mind* [...], pp. 13-14.
- 14 *The Remaking of a Mind* [...], p. 14.
- 15 *The Remaking of a Mind* [...], p. 14.
- 16 *The Remaking of a Mind* [...], pp. 14-15.
- 17 *The Remaking of a Mind* [...], p. 15.
- 18 Jan Willem STUTJE, *Hendrik de Man* [...], p. 63.
- 19 *The Remaking of a Mind* [...], pp. 15-16.
- 20 *The Remaking of a Mind* [...], p. 16.
- 21 *The Remaking of a Mind* [...], p. 17.
- 22 *The Remaking of a Mind* [...], pp. 17-18.
- 23 *The Remaking of a Mind* [...], p. 18.
- 24 *The Remaking of a Mind* [...], p. 18.
- 25 *The Remaking of a Mind* [...], p. 19.
- 26 *The Remaking of a Mind* [...], p. 19.
- 27 Jan Willem STUTJE, *Hendrik de Man* [...], p. 65.
- 28 *The Remaking of a Mind* [...], p. 197.
- 29 *The Remaking of a Mind* [...], pp. 197-198.
- 30 *The Remaking of a Mind* [...], p. 198.
- 31 *The Remaking of a Mind* [...], p. 199.
- 32 *The Remaking of a Mind* [...], p. 199.
- 33 *The Remaking of a Mind* [...], p. 200.
- 34 *The Remaking of a Mind* [...], p. 200.
- 35 *The Remaking of a Mind* [...], p. 201.
- 36 Jan Willem STUTJE, *Hendrik de Man* [...], p. 115.
- 37 *The Remaking of a Mind* [...], p. 83.
- 38 *The Remaking of a Mind* [...], p. 83.
- 39 *The Remaking of a Mind* [...], p. 85.
- 40 *The Remaking of a Mind* [...], p. 85.
- 41 *The Remaking of a Mind* [...], p. 85.
- 42 Jan Willem STUTJE, *Hendrik de Man* [...], p. 431.
- 43 *The Remaking of a Mind* [...], p. 15.
- 44 *The Remaking of a Mind* [...], p. 176.
- 45 *The Remaking of a Mind* [...], p. 176.
- 46 *The Remaking of a Mind* [...], p. 176.
- 47 *The Remaking of a Mind* [...], p. 176.
- 48 *The Remaking of a Mind* [...], pp. 176-177.
- 49 *The Remaking of a Mind* [...], p. 177.
- 50 *The Remaking of a Mind* [...], p. 177.
- 51 *The Remaking of a Mind* [...], pp. 177-178.
- 52 Van Dale. *Groot woordenboek der Nederlandse Taal*, 13e uitgave, deel s-z, Utrecht/Antwerpen, 1999, p. 3705.
- 53 Jan Willem STUTJE, *Hendrik de Man* [...], pp. 8, 215-216. In 1983 publiceerde de Israëliische historicus Zeev Sternhell (1935-2020) het spraakmakende *Ni droite, ni gauche. L'idéologie fasciste en France*. Daarin bracht hij De Mans 'revisie' van het marxisme ter sprake als een van de wegbereiders naar het fascisme.
- 54 Leo MAGITS (red.), *Psychologie van het socialisme*, deel II in de reeks *Hendrik De Man. Persoon en ideeën*, Antwerpen/Amsterdam, 1974, p. 283.
- 55 Leo MAGITS (red.), *Psychologie van het socialisme*, [...], p. 58.
- 56 Hendrik De MAN, La défense nationale et le Plan du Travail. In: *Le Peuple*, 31/01/1934, p. 4.
- 57 Cf. Marita MATHIJSEN, Dit is waar de wetenschappelijke biografie aan moet voldoen. In: *NRC*, 17/2017, <https://www.nrc.nl/nieuws/2017/11/17/dit-is-waar-de-wetenschappelijke-biografie-aan-moet-voldoen-14077998-a1581622>. Laatst geraadpleegd op 24/01/2019.
- 58 Walter Bagehot (1826-1877) is voornamelijk bekend door de manier waarop hij de prerogatieven van de koning omschreef in *The English Constitution* (1867). Hij werd en wordt ook op het continent aangehaald, met name binnen de constitutionele monarchieën die zoals België hun grondwet op de Engelse hebben gebaseerd.
- 59 Jan VELAERS & Herman VAN GOETHEM, *Leopold III, de Koning, het Land, de Oorlog*, Tielt, 1994, pp.11-97. Zie ook: Jan VELAERS, *Albert I. Koning in tijden van oorlog en crisis*, Lannoo, 2009. Over het opperbevel van het leger, zie: Jean STENGERS, *L'action du Roi en Belgique depuis 1831. Pouvoir et influence. Essai de topologie des modes d'action du Roi*, Parijs/Louvain-la-Neuve, 1992, pp. 89-105.
- 60 Jan VELAERS & Herman VAN GOETHEM, *Leopold III*, [...], p. 67.
- 61 Jan Willem STUTJE, *Hendrik de Man* [...], p. 201.
- 62 Jan Willem STUTJE, *Hendrik de Man* [...], p. 261. Omtrent de dodelijke verliezen en de diepgaande economische en morele ontwrichting in België ten gevolge van de Eerste Wereldoorlog, zie: Tom SIMOENS, *'De Eerste Wereldoorlog, totale oorlog en militaire patstelling'*. In: Luc DEVOS, Tom SIMOENS, Dave WARNIER, Franky BOSTYN, *'14-'18. Oorlog in België*, Leuven, 2014, pp. 519-525. In een recente studie van de CRISP wordt aangegeven dat het aantal door de 'Grote Oorlog' veroorzaakte burgerdoden en militaire doden respectievelijk 95.233 en 40.367 bedroeg. Zie: Jean-Pierre GRIMMEAU & Pierre MARISSAL, *La démographie de la Grande Guerre en Belgique et sa géographie*. In: *Courrier hebdomadaire*, n° 2508-2509, 2021, Brussel: CRISP, 2021, p. 83.
- 63 Jan Willem STUTJE, *Hendrik de Man* [...], pp. 427-428.
- 64 Jan Willem STUTJE, *Hendrik de Man* [...], p. 428.
- 65 Marc REYNEBEAU, Het plan was: de macht. In: *Standaard der Letteren*, 14/12/2018, p. 18.
- 66 Peter DODGE, *Beyond Marxism: the Faith and Works of Hendrik de Man*, Den Haag, 1966, p. 221.
- 67 Hendrik BRUGMANS, Inleiding - De Man en zijn tijd. In: Mieke CLAEYS-VAN HAEGENDOREN (red.), *Autobiografie*, deel I in de reeks *Hendrik de Man. Persoon en ideeën*, Antwerpen/Amsterdam, 1974, pp. 5, 57.
- 68 Jan Willem STUTJE, *Hendrik de Man* [...], p. 434.